

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-21>

УДК 379.5.03:-96-036.47

Дробіт Л.Р.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СОЦІАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ У ОСІБ ІЗ РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ

Анотація. В статті визначено особливості прояву соціальної мотивації у осіб із розладами аутистичного спектру. Більшість поведінкових втручань при розладах аутистичного спектру опираються на стратегії підкріплення, основані на використанні нагороди. Одним з провідних дефіцитів при розладах аутистичного спектру є дефіцит соціальної взаємодії. На соціальну адаптацію дитини із аутизмом до соціуму впливає низка факторів: функціональна неготовність до навчання в школі, незадоволеність у спілкуванні з дорослими, неадекватне усвідомлення свого положення у групі однолітків, неправильні методи виховання в сім'ї, конфліктна ситуація в сім'ї, негативний стиль ставлення учителя до дітей. Соціальну мотивацію можна розглядати як набір біологічних механізмів, що спрямовують особу переважно орієнтуватися на соціальні явища і трактувати соціальну взаємодію як винагороду. Встановлено, що діти з розладами аутистичного спектру мають знижену здатність до ініціювання контакту та відповідати іншим, вони є менш сприйнятливими до соціальних винагород, таких як словесна похвала.

Ключові слова: особи аутизмом, соціальна мотивація, психокорекційна допомога, винагорода, імітація, комунікативні навички.

Drobot Lilia

Ivan Franko National University of Lviv

SPECIAL TRAITS OF SOCIAL MOTIVATION AMONG PEOPLE WITH AUTISM

Summary. The article identifies features of manifestation of social motivation in people with autism spectrum disorders. Most behavioral interventions for autism spectrum disorders are based on reward-based reinforcement strategies. Most behavioral interventions for autism spectrum disorders are based on reward-based reinforcement strategies. Despite the large body of evidence that indicates that this approach significantly improves cognitive and social outcomes, in some cases this approach does not produce the desired results. Understanding the mechanisms of response and reinforcement is imperative for appropriate modifications that will improve the outcomes of working with people with ASD. A person's behavior is closely related to his / her current social needs and is largely determined by the hierarchy of his / her motives. One of the leading deficits in autism spectrum disorders is social interaction deficits. The social adaptation of a child with autism to society is influenced by a number of factors: functional lack of readiness to study at school, dissatisfaction with communicating with adults, inadequate awareness of their position in a group of peers, wrong family education methods, conflict in the family, negative style teacher's attitude towards children. Social motivation can be seen as a set of biological mechanisms that direct a person to focus mainly on social phenomena and treat social interaction as a reward. In psychotherapeutic work with children who have experienced traumatic experiences use a variety of psychotherapy games. Exercising regularly will help develop existing speech, enrich the active and passive vocabulary, and form a lexical component as a basis for speech communication. However, as noted: exercises should be performed in playful forms that encourage, encourage and encourage children to cooperate and accelerate the correctional process. To fully integrate people with autism into society, it is necessary to identify mechanisms for finding motivating factors and to develop approaches for effective day-to-day communication and psychological work.

Keywords: autism, social motivation, psycho-corrective care, reward, imitation, communication skills.

Постановка проблеми. Більшість поведінкових втручань при розладах аутистичного спектру опираються на стратегії підкріплення, основані на використанні нагороди. Незважаючи на велику доказову базу, яка свідчить про те, що такий підхід значно покращує когнітивні і соціальні результати, в деяких випадках цей підхід не дає бажаних результатів. Розуміння механізмів відповіді на винагороду і підкріплення є вкрай необхідним для відповідних модифікацій, які покращать результати роботи з людьми з розладами аутистичного спектру. Поведінка особистості тісно пов'язана з її актуальними соціальними потребами і значною мірою визначається ієрархією її мотивів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання соціальної мотивації у людей з розладами аутистичного спектру вивчали С. Chevallier і G. Kohls, Kent C Berridge, зосереджуючи увагу на нейропсихологічних механізмах соціальної мотивації у осіб з розладами аутистичного спектру. Такі дослідники як E. Deci та R. Ryan розглядали внутрішню і зовнішню мотивацію та їх чинники. Щодо мотиваційної сфери осіб з розладами спектру аутизму, то це питання досліджували К. Островська, Д. Шульженко та інші, розглядаючи мотивацію через призму параметрів розвитку.

Одним з провідних дефіцитів при розладах аутистичного спектру є дефіцит соціальної взає-

модії. Першим діагностичним критерієм за DSM є дефіцит у соціальній комунікації та соціальній взаємодії у багатьох різних ситуаціях [2, с. 55]. Соціальні компетенції дітей з розладами аутистичного спектру залежить від рівня аутизму: чим вищий рівень аутизму, тим менше сформовані соціальні компетенції у дітей [7, с. 571]. Тому, розглядаючи соціальний аспект мотивації у осіб з розладами спектру аутизму, необхідно брати до уваги особливості формування соціальних навиків у цієї категорії людей.

Соціальну мотивацію можна розглядати як набір біологічних механізмів, що спрямовують особу переважно орієнтуватися на соціальні явища і трактувати соціальну взаємодію як винагорода [5, с. 65]. Дослідження структури соціальної мотивації може дати не тільки розуміння, які ланки є найбільше ураженими у осіб з розладами аутистичного спектру, але й визначити можливі важелі впливу на їхню поведінку і покращити взаємодію з цією групою осіб.

В теорії самодетермінації (SDT; Deci & Ryan) ми розрізняємо 2 різні типи мотивації, базуючись на різних причинах або цілях, що спричиняють початок дії: внутрішню і зовнішню. Найбільш визначною рисою внутрішньої мотивації є те, що людина робить щось, тому що це є для неї цікавим або приємним (притаманним), в той час зовнішня мотивація стосується того, що людина робить щось тому, що такі дії призводять до певного результату [11, с. 54].

C. Chevallier і G. Kohls виділяють фундаментальні і прикладні пояснення соціальної мотивації. Якщо розглядати соціальну мотивацію з точки зору прикладного підходу, то її можна визначити як набір психологічних особливостей та біологічних механізмів, що схиляють особу надавати перевагу орієнтації на соціальну компоненту (бути соціально орієнтованим), шукати і отримувати задоволення від соціальної взаємодії (соціальна винагорода) і працювати над створенням і підтриманням соціальних зв'язків (соціальна підтримка) [6].

За даними Kent C Berridge та його дослідницької команди, які виокремили психологічні компоненти винагороди і та визначили нейропсихологічні механізми, що за них відповідають, винагорода включає три окремі психологічні компоненти: уподобання, бажання і передбачення [5, с. 66]. Чітке розуміння компонентів винагороди та їх нейропсихологічного субстрату дає можливість точніше використовувати мотиваційний компонент у роботі з особами з розладами аутистичного спектру.

Розглянемо ці компоненти детальніше. Уподобання – містить гедоністичний компонент. Для більшості людей винагородою є те, чого вони бажають, тому що таким чином вони отримують усвідомлене пережиття задоволення. Переважно мозку «подобається» винагорода, яку він «хоче», тобто ми маємо поєднання двох компонентів «уподобання» і «бажання». Проте ці два аспекти винагороди не є тотожними. Під терміном «бажання» ми розуміємо такий тип мотивуючого стимулу, що сприяє наближенню до винагороди та її споживання, зокрема такі, що включають декларативні цілі або явні очікування майбутніх результатів.

Інтегративна модель соціальної мотивації за C. Chevallier і G. Kohls надає нам можливість порівняти соціальну мотивацію на поведінковому та біологічному рівнях при нейротиповому розвитку та при наявності розладів аутистичного спектру. Таке порівняння дозволить модифікувати вибір стимулів, процес формування і використання соціальної мотивації при роботі з людьми з аутизмом.

Поведінковий рівень. Особи з нейротиповим розвитком. Поведінкові прояви соціального інтересу у людей нараховують щонайменше три типи: 1) об'єкти, що мають соціальну значимість, привертають увагу в першу чергу (соціальна орієнтованість); 2) соціальна взаємодія сприймається як винагорода; 3) міжперсональна взаємодія характеризується бажанням підтримувати і розвивати стосунки. Поведінкова складова моделі соціальної мотивації при розладах аутистичного спектру показує, що ранні порушення соціальної уваги запускають такі процеси розвитку, котрі в принципі позбавляють дитину адекватного досвіду і навчання соціальної взаємодії. Дисбаланс між увагою до соціальних та несоціальних стимулів, який виникає в такому випадку, призводить до подальшого порушення соціальних навичок та порушеного розвитку соціальних когніцій. При розладах спектру аутизму порушуються всі три компоненти соціальної мотивації.

Соціальна орієнтованість. Особи з нейротиповим розвитком. Так само як негативні сигнали (тобто загрози) привертають увагу, так і потенційно корисна або вигідна інформація має високий пріоритет. Зважаючи на їхню важливість для людей, соціальні сигнали мають вищий пріоритет: увага різко привертається до людського обличчя та постаті, зміни у виразі обличчя визначаються краще, ніж інші об'єкти, замасковані обличчя виділяються швидше і точніше, ніж інші замасковані об'єкти. Ці переваги проявляються вже з раннього дитинства, коли діти надають перевагу стимулам, які нагадують людські обличчя, ніж деформованим або перевернутим обличчям. Високоактуальні соціальні сигнали, такі як спрямований на особу погляд, є особливо потужними як у дорослих, так і у новонароджених. Особи з розладами аутистичного спектру [8, с. 212]. Найчастішими симптомами розладів аутистичного спектру, які також часто є одними з найраніших, є порушення орієнтувальної реакції на власне ім'я, порушення зорового контакту і соціальне відчуження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Якими є особливості прояву соціальної мотивації у осіб із розладами аутистичного спектру?

Формулювання цілей статті: особливостей прояву соціальної мотивації у осіб із розладами аутистичного спектру.

Поряд з клінічними описами, експерименти з відслідковування руху очей показали порушення орієнтування на соціальні стимули: діти з розладами аутистичного спектру дивляться більше на тло, ніж на людські постаті під час перегляду статичних фотографій, на яких відображено соціальні сцени (наприклад, розмова між двома друзями), а молодь під час перегляду відеокліпів фіксується менше на людські обличчя і очі,

ніж на інші частини відео [9, с. 340]. Так само у слуховій модальності, діти з розладами аутистичного спектру не надають перевагу соціально значущим звукам над несоціальною контрольною шумом і виявляють дефіцит уваги на звуки мовлення, але не на немовленнєві звуки. Ці відмінності у соціальній увазі є одними з перших симптомів розладів аутистичного спектру і можуть служити скринінговими симптомами.

Соціальна взаємодія як винагорода. Особи з нейротиповим розвитком. Люди не просто є орієнтованими соціально, вони також вважають соціальну взаємодію винагороджуючою. Як описано вище, ми виділяємо такі частини винагороди як уподобання, бажання та передбачення. Поведінкові дослідження показують, що люди докладають зусиль, щоб здобути соціальні винагороди (що підкреслює мотивуючий вплив соціальних винагород) та отримують задоволення від взаємодії з іншими людьми. Важливим є те, що соціальна взаємодія має внутрішню мотиваційну цінність. Як показує «ефект надмірного виправдання» (який посиляється на те, що зовнішні стимули, такі як гроші, можуть підірвати внутрішню мотивовану поведінку, зокрема альтруїстичну) люди зазвичай виявляють просоціальну поведінку не тому, що вони очікують якоїсь вигоди взамін за свої зусилля, а тому, що така поведінка є для них внутрішньо винагороджуючою.

За дослідженнями Р. Howlin, половина дорослих осіб з розладами аутистичного спектру зазначає, що у них не має друзів, однак, попри визнання такого факту, вони не зазначають, що відчувають себе самотніми. Так само у осіб з розладами спектру аутизму знижена здатність до співпраці з іншими. Завдання, які потребують спонтанної взаємодії з іншими (наприклад, допомогти підняти річ, яка впала) показує, що особи з розладами спектру аутизму з меншою імовірністю схильні спонтанно допомагати експериментатору, ніж досліджувані з контрольної групи [8, с. 213]. Загалом діти з розладами аутистичного спектру мають знижену здатність до ініціювання контакту та відповідати іншим, вони є менш сприйнятливими до соціальних винагород, таких як словесна похвала.

Міжособові стосунки. Особи з нейротиповим розвитком. Поведінка у міжособових стосунках визначається бажанням підтримувати і розвивати стосунки. Ще одним важливим аспектом соціальної мотивації є бажання взаємодіяти з іншими протягом певного періоду часу. Застосування стратегій, які охоплюють таку поведінку, за допомогою якої люди встановлюють, підтримують і розвивають їхні стосунки з іншими. Таким чином ми отримуємо ключові прояви соціальної мотивації: люди хочуть здаватися приязними більше ніж неприязними, компетентними, а не некомпетентними, фізично привабливими та ін.

Бажання бути сприйнятими іншими переважно виражається через приязну поведінку, а також лестощі, які викликають позитивне ставлення реципієнта і покращують репутацію ініціатора. Така поведінка розвивається на ранніх стадіях розвитку. Вже дошкільники спонтанно використовують позитивну самопрезентацію, говорять неправду, щоб здаватися кращими і приховують негативні емоції з просоціальною метою.

Така поведінка, будучи далекою від маніпулювання за розрахунком, часто відбувається поза свідомим контролем особи. Зокрема, люди несвідомо наслідують невербальні жести і манери інших і роблять вони це тому, що видима подібність є важливим предиктором того, що людина сподобається іншій, що можна використовувати для підвищення рівня інтегрованості у колектив.

Особи з розладами аутистичного спектру. Порівняно з людьми з нейротиповим розвитком, особи з розладами аутистичного спектру використовують менше стратегій і надають менше значення підтриманню своєї репутації і створенню свого іміджу. Вони з меншою імовірністю спонтанно привітаються чи попрощаються, чи будуть використовувати певні стратегії, щоб презентувати себе у вигідному світлі, чи проявляти просоціальні емоції (наприклад, сором'язливість чи відчуття незручності).

Біологічний рівень. Особи з нейротиповим розвитком. Соціальна мотивація забезпечується відповідною мережею відділів головного мозку, включаючи мигдалину, вентральну частину смугастого тіла, орбітальний та вентромедіальний відділи префронтальної кори. Кожен відділ має свою певну роль у певному аспекті мотивації, але жоден не працює ізольовано. Підкіркові структури є більш задіяними у цьому процесі, але потребують задіяння регуляції з боку кори головного мозку. Зокрема, мигдалина відіграє важливу роль у спрямуванні уваги до біологічно релевантних чинників, таких як соціальна інформація, що передається очима, обличчям чи рухами тіла. У визначенні соціальної значимості сигналу бере участь як мигдалина, так і вентральна частина смугастого тіла і орбітофронтальна кора. Окрім цього, орбітофронтальна кора відіграє ключову роль у перетворенні інформації про винагороду відповідно до гедоністичних цінностей і забезпечує відповідну цілеспрямовану дію. Також механізми соціальної мотивації забезпечуються нейропептидами, зокрема окситоцином та дофаміном. Особи з розладами аутистичного спектру.

При розладах аутистичного спектру порушується робота системи «орбітофронтальна кора-смугасте тіло-мигдалина», зокрема при відповіді на такі соціальні стимули як обличчя, соціальне прийняття чи соціальне відкинення. На рівні нейропептидних сигналів, при розладах аутистичного спектру порушується окситоцинова регуляція соціальних функцій, зокрема, що стосуються соціальної винагороди [11; 12].

Як впливає з таблиці 1, на поведінковому рівні відмінність між мотивуючи ми чинниками у нейротиповим людей і при розладах аутистичного спектру полягає в тому, що мотиви, які діють у людей з нейротиповим розвитком, не є валідними у людей з розладами спектру аутизму. На біологічному рівні ми бачимо порушення фізіологічних та біохімічних процесів у головному мозку при розладах аутистичного спектру у структурах, які відповідають за мотивацію.

У психотерапевтичній роботі з дітьми, що пережили травматичний досвід використовують різноманітні психотерапевтичні ігри. Регулярне виконання вправ допоможе розвивати вже наявне мовлення, збагачувати активний та пасивний

Порівняльна характеристика чинників соціальної мотивації у людей з нейротиповим розвитком і розладами аутистичного спектру

Нейротиповий розвиток	Розлади спектру аутизму
Поведінковий рівень	
Соціально значущим об'єктам надається першочергове значення Соціальна взаємодія є винагородою Поведінка у міжособових стосунках визначається бажанням підтримувати і розвивати стосунки	Порушене орієнтування на соціальні стимули Соціальна ангедонія Знижений рівень соціальної активності та зацікавленості у підтриманні міжособових стосунків
Біологічний рівень	
Взаємодія між підкірковими структурами і орбітофронтальною корою головного мозку, що забезпечує соціальну мотивацію Вплив нейромедіаторів на формування соціальної мотивації	Порушення функціонування кори головного мозку, підкіркових структур та їх взаємодії Порушення функції рецепторів окситоцину

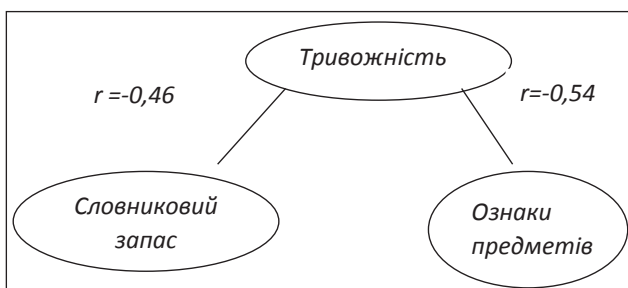

Рис. 1. Взаємозв'язок тривожності словникового запасу та ознак предметів

словник та формувати лексичний компонент як основу мовленнєвого спілкування. Проте як зазначалось: вправи необхідно проводити в ігрових формах, які заохочують, зацікавлюють та активізують дітей до співпраці, а також пришвидшують корекційний процес [3, с. 469].

У психологічному дослідженні брали участь 30 дітей із аутизмом шестирічного віку ЗДО № 165. Серед них 20 дітей (16 хлопчиків і 14 дівчаток).

У психологічному дослідженні використовувались такі методики: оцінювання психосоціальної зрілості за тестовою бесідою (за А. Керном – Я. Йерасеком); тест «Сходінки» В.Г. Щура; методика CARS.

Кореляції у групі дітей із аутизмом

Встановлений обернений кореляційний зв'язок між тривожністю та словниковим запасом

($r = -0,46$), із зростанням тривожності знижується словниковий запас дітей із розладами мовлення. Високий рівень тривожності перешкоджає повноцінному розвитку дітей. Виявлений обернений кореляційний зв'язок між тривожністю та ознаками предметів ($r = -0,54$), із зростанням тривожності знижується запам'ятовування ознак предметів, що впливає на об'єм словникового запасу (див. рис. 1).

Висновки з даного дослідження. Соціальна взаємодія, яка зазвичай приносить стільки радості й задоволення, у людей з розладами спектру аутизму може викликати роздратування і бажання ізолюватися. Цей процес розпочинається від ранніх етапів онтогенезу і характеризується з одного боку неможливістю зрозуміти головні соціальні правила, що стосуються ініціації та підтримання зв'язків між людьми, з іншого – суб'єктивне ставлення до соціальної взаємодії та відчуття у її процесі. Зважаючи на розглянуті вище особливості соціальної взаємодії у людей з розладами спектру аутизму, можемо констатувати, що порушення соціальної комунікації та взаємодії у цієї групи мають фізіологічний субстрат; а також те, що структура соціальної мотивації у них відрізняється від структури мотивації у людей з нейротиповим розвитком. Тому, для повноцінної інклюзії людей з розладами аутистичного спектру у суспільство, необхідно визначити механізми пошуку мотивуючих факторів і розробити підходи для ефективного повсякденного спілкування та психологічної роботи.

Список літератури:

1. Островська К.О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом. Львів, 2012. 520 с.
2. Підлісецька Л. Синопис діагностичних критеріїв DSM-V та протоколів NICE для діагностики та лікування основних психічних розладів у дітей та підлітків. Львів, 2014. 112 с.
3. Сайко Х.Я., Шаблінська Ю.В. Особливості застосування гри в системі формування лексичної компетентності дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Молодий вчений*, 2017. № 3(43). С. 466–470.
4. Bahevalier J., Loveland K.A. The orbitofrontal-amygdala circuit and self-regulation of socialemotional behavior in autism. *Neurosci Biobehav R*, 2006. № 30. P. 97–117.
5. Berrige K. Dissecting components of reward: 'liking', 'wanting', and learning / K. Berrige, T. Robinson, W. Aldridge. *Current Opinion in Pharmacology*, 2009. № 9. P. 65–73.
6. Chevallier C. Measuring Social Motivation Using Signal Detection and Reward. *Current Opinion in Pharmacology*, 2016. № 3. P. 56–68.
7. Fletcher-Watson S. Rapid detection of person information in a naturalistic scene. *Perception*, 2008. № 37. P. 571–583.
8. Howlin P., et al. Adult outcome for children with autism. *J Child. Psychol Psyc*, 2004. № 45. P. 212–229.
9. Modi M.E., Young L.J. The oxytocin system in drug discovery for autism: Animal models and novel therapeutic strategies. *Horm Behav*, 2009. № 61. P. 340–350.
10. Riy D.M., Hancock P.J.B. Viewing it differently: Social scene perception in Williams syndrome and autism. *Neuropsychologia*, 2008. № 46. P. 2855–2860.

11. Ryan R. Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions. *Contemporary Educational Psychology*, 2000. № 25. P. 54–67.
12. Van Lange P. Handbook of Theories of Social Psychology. New York, 2011. 716 c.

References:

1. Ostrovska, K.O. (2012). Zasady kompleksnoi psikhologo-pedahohichnoi dopomohy ditiam z autyzmom [Principles of comprehensive psychological and pedagogical assistance to children with autism.]. Lviv: «Triada plus». (in Ukrainian)
2. Pidlisetska, L. (2014). Synopsys diahnostychnykh kryteriiv DSM-V ta protokoliv NICE dlia diahnostryky ta likuvannya osnovnykh psikhichnykh rozladiv u ditei ta pidlitkiv [Synopsis of DSM-V diagnostic criteria and NICE protocols for the diagnosis and treatment of major psychiatric disorders in children and adolescents]. Lviv: Vydavnytstvo UKU. (in Ukrainian)
3. Saiko, Kh.Ya., & Shablinska, Yu.V. (2017). Osoblyvosti zastosuvannya hry v systemi formuvannya leksychnoi kompetentnosti ditei doshkilnoho viku iz zahalnym nedorozvynenniam movlennia [Features of application of the game in the system of formation of lexical competence of preschool children with general underdevelopment of speech]. *Molodyi vchenyi*, no 3(43), pp. 466–470.
4. Bahevalier, J., Loveland, K.A. (2006). The orbitofrontal-amygdala circuit and self-regulation of socialemotional behavior in autism [Orbitofrontalno-migdalna lantsyug ta samoregulyatsiya sotsialno-emotsiynoi povedinki pri autizmi]. *Neurosci Biobehav R.*, no 30, pp. 97–117.
5. Berrige, K. (2009). Dissecting components of reward: 'liking, 'wanting, and learning [Rozdilennya komponentiv vinagorodi: "podoabaEtsya", hotiti i vchitisya]. *Current Opinion in Pharmacology*, no 9, pp. 65–73.
6. Chevallier, C. (2016). Measuring Social Motivation Using Signal Detection and Reward Responsiveness [Vimiryuvannya sotsialnoi motivatsiyi za dopomogoyu viyavlennya signalu ta reaguvannya na vinagorodu]. *Rezhym dostupu do resursu*, no 3, pp. 56–68.
7. Fletcher-Watson, S. (2008). Rapid detection of person information in a naturalistic scene [Shvidke viyavlennya Informatsiyi pro lyudinu na prirodi]. *Perception*, no 37, pp. 571–583.
8. Howlin, P., et al. (2004). Adult outcome for children with autism [Rezultat dlya doroslih dlya dItey z autizmom]. *Psychol Psyc*, no 45. pp. 212–229.
9. Modi, M.E., & Young, L.J. (2009). The oxytocin system in drug discovery for autism: Animal models and novel therapeutic strategies [Sistema oksitotsinu u viyavlenni narkotikiv proti autizmu: tvarinnI modeli ta novi terapevtichni strategiyi]. *Horm Behav*, no 61, pp. 340–350.
10. Riy, D.M., & Hancock, P.J.B. (2008). Viewing it differently: Social scene perception in Williams syndrome and autism [Divlyachis na tse po-inshomu: spriynyattya sotsialnoi stseni pri sindromi vilyamsa ta autizmi]. *Neuropsychologia*, no 46, pp. 2855–2860.
11. Ryan, R. (2000). Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions [Vnutrishni ta zovnishni motivatsiyi: klasichni viznachennya ta novi napryamki]. *Contemporary Educational Psychology*, no 25. pp. 54–67.
12. Van Lange, P. (2011). Handbook of Theories of Social Psychology [Posibnik z teoriyi sotsialnoi psihologiyi]. New York: «Institute of Psychology».